

De politieke economie van de Sovjetintellektueel

In de voorbije zes maanden hebben de media overvloedig aandacht besteed aan twee ontwikkelingen in de USSR: de ontspanning met het Westen en de activiteiten van de liberale Sovjetdissidenten,¹ zowel in de USSR als in het buitenland. Met dit artikel trachten we aan te tonen dat die twee gebeurtenissen niet van elkaar los staan. Het is belangrijk om de achtergrond van beide én de betekenis van het ontstaan van een overwegend rechtse intelligentsia te begrijpen. Dit laatste kan het best begrepen worden wanneer we uitgaan van de repressie tegen de linkerzijde, gekoppeld aan de evolutie van een ideologie die aan haar eigen sociaal-ekonomische positie beantwoordt.

De differentiële natuur van de sovjetrepressie

Er bestaat een gestadige stroom van verklaringen en meer gedetailleerde literatuur uit de sovjetondergrondse beweging, waarop de autoriteiten reageren met toenemende vervolgingen. Het is nochtans belangrijk om zich er rekenschap van te geven dat de repressie in de USSR varieert naargelang de sociale groep en de standpunten van de specifieke groep van dissidenten. De onderdrukking van de linkerzijde — degenen die echte marxisten zijn of willen dat de arbeidersklasse aan de macht komt — is nauwelijks veranderd sinds de tijd waarin de linkse oppositie fysiek uitgeschakeld werd in de jaren dertig². Nu, zoals toen, is er geen zwaardere misdaad dan «Trotskist» te zijn. De houding van het regime tegenover de linkerzijde komt tot uiting in zijn veel scherpere behandeling van hen die marxisten zijn. Van de processen wordt geen melding gemaakt in de pers en de straffen zijn streng. Het volstaat om deel te nemen aan een studiegroep die de moeilijk verkrijgbare boeken van Plechanof of «De Nieuwe Klasse» van Djilas leest, om een gevangenisstraf op te lopen. Het is onmogelijk om de sterkte van de linkerzijde te schatten omdat ze zich niet tot de Westerse burgerij wendt voor steun noch het land verlaat. Wegens de atomisering van de bevolking is de linkerzijde versnipperd in talrijke kleine groepjes die praktisch van bij hun oprichting door de KGB worden ontmanteld. Amalriks beschrijving van de verschillende politieke groepen in de USSR is bijgevolg om twee redenen betwifelbaar.³ Ten eerste kan hij zich, zoals om het even wie in de Sovjetmaatschappij (met uitzondering van de KGB) slechts steunen op konklusies uit een zeer klein staal van de maatschappij.

1 Ik gebruik het woord «Sovjet» uitsluitend als verwijzing naar het land, zonder enige implicatie voor wat betreft de aard van het regime. «Rusland» kan niet gebruikt worden aangezien het de niet-Russische nationaliteiten uitsluit.

2 Voor een overzicht van de liquidatie van de trotskisten, zie Joseph Berger, *Shipwreck of a Generation*, Harvill Press, London, 1971, pp. 96-98.

3 A. Amalrik, *Will the USSR survive until 1984?*, Survey, Autumn 1969.

Ten tweede, aangezien hij zelf geen marxist is, kan hij geen onderscheid maken tussen die groepen die slechts marxistische taal hanteren en diegenen die voorstander zijn van proletarische macht. Hij zit met andere woorden fout wanneer hij sommige stromingen beschrijft als marxist-leninist. Zijn voorbeelden liggen dichterbij de vroegere Jeftoesjenko, die het best beschreven wordt als behorende tot de linkerzijde van de elite.⁴ Om die reden worden ze wat meer getolereerd.

Naast de specifieke opvattingen van een dissident, hangt de tweede bepalende faktor voor de strengheid van de straf af van zijn sociale groep. Zo werd Sacharof op dubbele wijze beschermd, zowel door zijn positie als door zijn elitair-liberale of rechtse opvattingen. Dit betekent niet dat hij niet vervolgd wordt of dat de regerende elite hem niet het zwijgen zou willen opleggen. Men moet nochtans opmerken dat hij slechts in het voorbije jaar zo'n storend element werd in de buitenlandse politiek van de elite en dat tot nu toe zijn vervolging, hoe onverdedigbaar ook, gematigd is geweest in vergelijking met die van anderen. Uit dit voorbeeld blijkt dat er een derde faktor is die invloed heeft op de bestraffing van dissidenten. De aard van de ondernomen actie, wanneer er een is, krijgt een aanzienlijk belang. Degenen die de wapens opnemen of handelen in opdracht van een buitenlandse inlichtingendienst (Penkofski) of meewerken met organisaties als de NTS, die daarmee banden onderhouden, kunnen er op rekenen dat ze harde straffen krijgen. Wanneer we diegenen uitsluiten die de wapens opnemen en diegenen die op één of andere manier samenwerken met een buitenlandse mogendheid, zijn de basisdeterminanten voor de aard van de repressie sociale positie en ideologie.

De ware toedracht van de zaak is dat de grote verandering die in naam van de elite door Chroesjtsjef werd doorgevoerd, tot doel had de bovenste laag, wiens leden het zwaar te verduren hadden gekregen onder Stalin, min of meer onafhankelijk te maken van de geheime politie. Waar onder Stalin het probleem van loyaliteit tegenover het regime enig belang had, was tegen de vijftiger jaren de nieuwe uitgebreide elite gevormd in de periode na 1917 en konden zuiveringen, naast het feit dat ze politiek en persoonlijk ondraaglijk waren, niet anders dan economisch kontraproduktief werken.⁵ Op het moment dat Stalin stierf betekende de toegenomen omvang en de relatieve stabiliteit van de elite dat de noodzaak om de geheime politie de vrije hand te geven weggefallen was, maar waar de elite het minstens eens was (zoals ze dat duidelijk nog is) over de noodzaak van een elite (zichzelf) kan niet hetzelfde gezegd worden over de rest van de maatschappij. Voor die elite kon er dus geen wijziging komen voor wat betreft de totale controle door de geheime politie, hoewel de vorm waaronder dat gebeurt duidelijk veranderd is. Waar voorheen mensen massaal terechtgesteld of in de gevangenis gegooid werden, alleen maar omdat ze een grapje

4 Zie Jeftoesjenko's *Precocious Autobiography*, Penguin Books, London, 1965, p. 88, waar hij o.a. zegt: Stalin's «grootste misdaad was de desintegratie van de menselijke geest die hij veroorzaakte». Op één of andere manier heeft ook hij de arbeidersklasse vermeden in zijn werk.

5 De opsluiting van de vrouwen van Kalinin en Molotof vormt één van de meest groteske voorbeelden van de middelen die in die periode werden aangewend om de leden van de toplaag van de Sovjetmaatschappij te controleren.

gemaakt hadden, werd dit beëindigd. Repressie neemt nu de subtielere vormen aan van ontslagen, deportaties, blokkeren van bevorderingen en het beletten van een baan te krijgen of een onderwijsinstelling te bezoeken. De economie is niet langer gedeeltelijk gesteund op dwangarbeid maar mensen uit de arbeidersklasse of de gewone intelligentsia die deelnemen aan een daadwerkelijk protest worden nog steeds opgesloten of ondergaan een nog erger lot.

Konkreet betekent dit dat Litvinof verbannen wordt terwijl anderen opgesloten worden; Sacharofs familie wordt vervolgd en Rostropovitsj's paspoort wordt tijdelijk ingehouden. De gewone Oekraïense opposanten verliezen hun vrijheid en zelfs hun leven. Het gaat er niet om dat sommige types van opposanten die behoren tot de elite of er dicht bij staan niet onderworpen zijn aan een repressie maar dat de repressie minder hevig is dan wanneer ze niet tot deze sociale groep zouden behoren. Het lijdt geen twijfel dat een lid van de elite dat buitenlandse mogelijkheden aanspoort om de USSR aan te vallen of marxist is — trotskist, maoïst of wat dan ook — uiteindelijk terecht komt in een kamp. Een gewoon lid van de intelligentsia of een arbeider echter, die betrokken is in een vreedzaam protest tegen het regime, loopt waarschijnlijk reeds een gevangenisstraf op en gelijkaardige marxistische dissidenten kunnen een nog zwaardere straf verwachten.

Iemand die twijfelt aan deze opvatting over de houding van het regime kan een kijkje nemen in de voornaamste bibliotheken van de USSR en nagaan welke literatuur door de censuur als gevaarlijke beschouwd wordt en welke niet. Hij zal niets aantreffen van de grote Sovjetfiguren uit de twintiger jaren en uiterst weinig van het werk van Westerse marxistische schrijvers wier opvattingen niet stroken met de gangbare orthodoxie. Boecharin komt zelfs niet voor in de laatste Sovjet Encyclopedie⁶ terwijl aanvallen op het trotskisme en de Westerse linkerzijde zo omvangrijk geworden zijn dat men zou kunnen veronderstellen dat de Russische jeugd massaal bij de Vierde Internationale zou aansluiten ware het niet dat de Sovjetpers waakte⁷. Samuelsons economisch handboek daarentegen was reeds tien jaar geleden vertaald terwijl talrijke Westerse economische teksten beschikbaar zijn in de Leninbibliotheek en verschillende andere bibliotheken. Dit gaat ook op voor andere disciplines, o.a. voor sociologie. Met andere woorden, burgerlijke literatuur is voorhanden en marxistische niet. De reden moet niet ver gezocht worden. Een marxistische analyse van de USSR zou in haar kritiek op het regime zover gaan dat ze de omverwerping ervan en de vervanging door een klassenloze, niet-elitaire maatschappij zou verdedigen. Ze zou ook wijzen op de noodzaak tot organisatie van de potentieel machtigste maatschappelijke groep, de arbeidersklasse. De Westerse burgerlijke critici echter aanvaarden steevast de noodzaak van een heersende klasse of elite. Vanuit hun standpunt is verandering normalerwijze een ge-

6 Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedia, 3de editie, Moskou, 1971, Vol. 4.

7 Boeken zoals *Het Trotskisme, de vijand van het Leninisme*, Moskou, Politizdat, 1968 gingen sindsdien vergezeld van talrijke artikelen zoals dat van M. Basanof in de *Literatoernaja Gazjeta*, 14/4/1973, p. 14, getiteld (mijn vertaling): *Krachteloze bommen. In wiens belang is het «revolutionaire» extremisme?* De bedoeling van het artikel is het bekladden van alle linkse groepen, trotskisten, anarchisten en maoïsten als waanzinnige bommenleggers. Aangezien het blad in het Westen niet zo veel gelezen wordt is het duidelijk bestemd om de eigen bevolking te bewerken. De in 1968 gemaakte vergelijking tussen Cohn-Bendit en Marcuse en «weerwolven» plaatst hen in dezelfde categorie als Sinjafski en Daniël.

leidelijk proces. Burgerlijke methodes om een bedrijf te beheren stemmen overeen met de opvattingen van de sovjetelite en in die optiek zijn een functionalistische economie en sociologie niet bij voorbaat onaanvaardbaar. Men zou kunnen opwerpen dat Marx zelf geen slapjanus was wanneer het een revolutionaire methode betrof, dat hij subversief is en dat zijn werk toch op grote schaal cirkuleert. Dit klopt maar men moet opmerken dat Marx' werken niet altijd zo gemakkelijk te bekomen waren, terwijl veel van de beste inleidingen 30 jaar lang gewoon niet herdrukt werden. Het is geen toeval dat het 40 jaar geduurd heeft vóór het standbeeld van Marx in het centrum van Moskou neergezet was. Niettemin is zijn werk momenteel beschikbaar en betekent het een kontradiktie voor het regime. Het probleem stelt zich niet akueel omdat de methode van Marx onder geen enkele omstandigheid gemakkelijk aangeleerd kan worden maar het wordt bijzonder moeilijk om het onderscheid tussen vorm en inhoud te begrijpen voor iemand die leeft onder een regime dat de marxistische taal gebruikt, of beter misbruikt. Wat wel gevaarlijk wordt, is de toepassing van de marxistische methode op de omstandigheden in de USSR en daarom is het ook verboden. Het globale resultaat werd door een oude bolsjeviëker omschreven als een maatschappij waarin het moeilijker geworden is om een argumentatie ten gunste van het socialisme te ontwikkelen dan in de pre-revolutionaire periode.

De rechtse opvattingen van de intelligentsia.

De konstante evolutie van de openbare opinie in de USSR is er één naar rechts. Waren er in 1956 duidelijke tekenen van een marxistisch intellectueel tintje dan kwam gedurende de Chroesjtsjefperiode de sociaal-democratie naar voren. De evolutie van Sacharof is typisch voor de intelligentsia zelf en daarin ligt zijn groot belang⁸. Zijn eerste essay was een min of meer naïef sociaal-democratisch probeersel⁹. De technokratische-elitaire houding die uit zijn werk straalt was ook tamelijk typerend voor veel geschriften van andere intellectuelen. Niettemin werd dit elitisme vaak getemperd door eerbied voor de gewone mens. Men ziet dit bv. in het werk van Soljenitsin.¹⁰ Het pessimisme van de intelligentsia werd echter versterkt door het mislukken van de poging om het marktprincipe meer gewicht te geven door de Kosiginhervorming van 1965 en de zeer trage stijging van de levensstandaard in de zestiger jaren, gekombineerd met een verhoogde repressie als antwoord op de toenemende uitingen van ontevredenheid. Het gevolg was dat de anti-socialistische houding à la Soljenitsin en Sacharof gemeen goed werd. Men betreurt dat de Oktoberrevolutie heeft plaatsgegrepen.¹¹

8 In een lezersbrief in de *New Statesman* van 26/10/1973 schrijft L. Vladimirof in antwoord op vroegere beweringen dat «een rampzalige kloof blijkt te ontstaan tussen de radicale dissidenten en de massa van de Sovjetintelligentsia»: «In feite worden Soljenitsin, Sacharof en andere dissidenten aanbeden door de Sovjetintelligentsia — in zo'n mate dat men het moet gezien hebben om het te geloven — en er is helemaal geen kloof.» Hoe graag we hem ook in het ongelijk zouden willen stellen moeten we bevestigen dat er geen bewijs van het tegendeel bestaat.

9 A. Sacharof, *Progress, Co-existence and Intellectual Freedom*, Penguin, London, 1968.

10 Dit is meer bepaald van toepassing op zijn vroeger werk, bijzonder in verband met de boeren.

11 Zie bv. de gedichten van de populaire Sovjetdichter Galitsj in zijn bundel *Pokolenia Obretsjennich*, waarin hij Lenin, Engels en alle socialisten aanvalt die, uitgaande van de Oktoberrevolutie, een nieuwe maatschappij willen invoeren. Zijn populariteit toont de sterkte van de anti-marxistische gevoelens aan.

Westerse landen, die voordien aanbeden werden omwille van hun hoge levensstandaard, worden u als voorbeeld genoemd voor wat het kapitalisme voor de USSR zou kunnen doen.¹² Nixon schijnt tijdens zijn bezoek aan de USSR hartelijk ontvangen te zijn door de intelligentsia. Soljenitsins gespot met intellectuelen die het racisme en de regimes in Griekenland en Spanje veroordelen, omdat ze de ware natuur van de repressie, belichaamd in de USSR, niet zouden verstaan,¹³ is inderdaad een typisch standpunt van de elite en de hogere intelligentsia. Misschien de laatste stap, waarna alleen nog het fascisme ligt, was de impliciete goedkeuring (of in elk geval de weigering tot afkeuring) van het Chileense regime door Sacharof.¹⁴ Hoewel de studie van het Samizdatmateriaal, met inbegrip van de *Kroniek van de lopende gebeurtenissen*, aantoont dat er een waaier van opinies bestaat, gaande van marxistisch tot wat men slechts Slavisch fascisme kan noemen, is de liberale of pro-kapitalistische opvatting dominant.¹⁵

Sommigen betogen dat het verlangen van de Sovjetintellectuelen naar het kapitalisme slechts een weerspiegeling vormt van de verwarde toestand van een bevolking die onderhevig is aan een differentiële censuur of, meer algemeen uitgedrukt, aan atomisering. Het linkse alternatief beschikt over een geringe aantrekkingskracht omdat het, inter alia, in geen enkel land de macht uitoefent. Er lijken enkele bewonderaars van het Chinese model te bestaan maar zolang de Chinezen Stalin blijven vereren en, stilzwijgend, de massaterreur goedkeuren, kan het regime de bevolking mobiliseren in anti-Chinese campagnes, hoe ongegrond die ook mogen zijn. De ideeën van Nieuw Links zijn zó vervormd dat ze onherkenbaar geworden zijn en hun vertegenwoordigers in het Westen worden karikaturaal voorgesteld als waanzinnige intellectuelen die voortdurend aan bomacties deelnemen.¹⁶ Wanhoop over de toekomst van de wereld moet er nochtans niet noodzakelijk toe leiden dat de gewone intellectueel — zoals dat ongelukkig genoeg het geval is — tégen de arbeidersklasse is, gekant is tégen hulp aan Viëtnam¹⁷ of beroep doet op de Verenigde Staten om de kommunistische pletwals tegen te houden vóór de hele wereld in zijn greep geraakt.¹⁸ Het is absurd om, zoals de Stalinisten, op te komen voor de repressie van deze intellectuelen die slechts de onuitgesproken standpunten van velen uit hun sociale groep verwoorden. Hun moed moet bewonderd worden zelfs als hun woorden moeten bekampt worden. Het is veel belangrijker om te begrijpen waarom ze deze standpunten zijn gaan innemen, dan hen

12 Dergelijke artikelen werden geschreven in de ondergrondse Samizdatwerken door Kazakof en Baboesjkin.

13 *New York Review of Books*, 4/10/1973. Interview met Soljenitsin.

14 Zie de lezersbrief in het Britse dagblad *The Guardian* van 3/10/1973 door Mark Cook. Sacharofs opmerken werden niet opgenomen in de Britse pers.

15 Zie de *Kroniek van de Lopende Gebeurtenissen*, nummer 17.

16 Zie noot 7.

17 Dit blijkt bv. uit de aanval op de hulp in de *Oproep aan de Arbeiders*, een dokument dat twee jaar geleden werd uitgebracht.

18 Zie Sacharofs opmerkingen: «... als gevolg daarvan zou de hele wereld ontwapend zijn en gekonfronteerd worden met ons oncontroleerbaar bureaucratisch apparaat,» *Times*, 5/9/1973.

te veroordelen. Met andere woorden, de rechtse aard van het moderne Sovjetdenken is een combinatie van de atomisering van de bevolking, waarvan de differentiële repressie een deel vormt, en hun sociaal-ekonomische positie.

De sociaal-ekonomische positie van de intelligentsia in de Sovjetunie

De negen miljoen gediplomeerden in de USSR behoren tot tenminste twee sociaal-ekonomische groepen die we de hogere en de gewone intelligentsia kunnen noemen. De hogere intelligentsia omvat academici, professoren, schrijvers en gerenommeerde kunstenaars, succesvolle journalisten, gespecialiseerde medici, een groot deel der fabrieksdirecteurs en tal van vertegenwoordigers van de politieke, militaire en politonele hiërarchie. Ze bezitten grote privileges en vormen een groot en toenemend deel van de elite. Zoals gelijk welke studie zal aantonen, zijn de hoogste partijechelons inderdaad in toenemende mate in handen van die intelligentsia. Omwille van hun sympathieën voor de betrachtingen van sommige leden van die laag, nemen Westerse rechtse academici en anderen van dat slag onveranderlijk aanstoot aan de bewering, dat die intellektuelen samen met het Politburo als leden van de elite moeten geklasseerd worden.¹⁹ Sociaal-ekonomisch maken ze nochtans deel uit van de bovenste laag of elite van het regime, maar tegelijkertijd dient hier een onderscheid gemaakt tussen de regeringselite en de rest, die niet rechtstreeks betrokken is bij de belangrijke politieke besluitvorming in de maatschappij. (Dit is in principe hetzelfde onderscheid als dat tussen de regerende en de niet-regerende frakties van de heersende klasse in kapitalistische landen.) Iederer elite of heersende klasse delegeert rechtstreekse politieke macht en dit heeft twee gevolgen. Als er ten eerste verdeeldheid en tegenstellingen binnen de heersende maatschappelijke groep bestaan, moet een fraktie ervan de andere frakties haar wil opleggen. De aangewende methoden zijn afhankelijk van het niveau dat de tegenstellingen en de spanningen bereikt hebben zowel in de schoot van de heersende klasse of groep als tussen de klassen of groep als tussen de klassen of groepen. Ten tweede moeten individuen (in tegenstellingen tot groepen) een standpunt dat in hun naam opgelegd wordt aanvaarden of verwerpen, maar zelf kunnen ze er weinig aan doen. Zo kan het bijvoorbeeld gebeuren dat de individuele fabrieksdirectie in het Westen niet houdt van prijzenkontrole, zelfs niet met alle gegeven mogelijkheden tot ontduiking, maar dat ze haar moeten aanvaarden, of, indien ze haar verwerpt, de gevolgen ervan moet dragen.

In de USSR zijn beide uitwerkingen duidelijk effectief. Enerzijds heeft de niet-regerende fraktie van de hogere intelligentsia haar eigen eisen: recht op vrije meningsuiting, op reizen naar het buitenland en het bezit van deviezen, een veiliger en comfortabeler levensstandaard voor hun gezin

19 Ik heb de intelligentsia gedefinieerd als alle personen die hoger onderwijs genoten hebben. «Elite» definieer ik als diegenen die met het beheer belast zijn of die er ideologisch, technologisch, enz. ... mee verbonden zijn. Het dient opgemerkt, dat geen schrijver sukses kan verwerven zonder instemming van de administratie en dat, als hij eenmaal dat sukses heeft, hij een belangrijke invloed uitoefent op wat er gepubliceerd wordt.

— waaraan het staatsapparaat geen gevolg kan geven. Niet omdat het met die eisen zelf niet akkoord kan gaan. Het bestaande bewijsmateriaal zou anderzijds inderdaad eerder suggereren dat individuele leden van de regeringsmachine hun eisen zouden steunen.²⁰ Regeren blijft het probleem de samenleving in haar geheel aan te pakken en te vermijden dat er zich een explosieve toestand ontwikkelt, in het geval er aan de eisen van de bovenste maatschappelijke sferen zou worden tegemoet gekomen ten koste van de uiteraard onuitgesproken eisen van de arbeidersklasse.

Vandaar dat de eisen van de intellectuelen binnen de perken moeten gehouden worden. De lessen uit Polen zijn getrokken. Wanneer het protest van die groep van gering politiek belang is, kan het zonder gevaar toegelaten worden. Wanneer het echter ofwel druk inhoudt via krachten in het buitenland of rechtstreekse organisatievormen, moet er wel enige vorm van actie, hoe schoorvoetend ook, ondernomen worden. Alhoewel het waarschijnlijk is dat enkel leden van de professionele geheime politie in principe tegen vrije meninguiting is, zal geen enkele regering ze toelaten, als ze wellicht naar een hoogst onstabiele toestand leidt. Aangezien, zoals we elders geargumenteerde hebben, het systeem enkel overleeft op grond van zijn alledoorringende atomisering, zou een inwilligen van de eisen van vele intellectuelen neerkomen op een sprong in een situatie vol gevaar zowel voor het regime als voor diezelfde intellectuelen. Om hun kollektieve voorrechten te vrijwaren, moeten ze beperkt worden én als pressiegroep én als individuen. Aangezien de elite — zoals ik de zaken zie — in ruime mate akkoord gaat met een groot deel van het programma van de hogere intelligentsia, maar het, uit schrik voor de gevolgen, niet kan inwilligen, wordt ze gedreven tot het aanwenden van onrechtstreekse middelen om de gewone en de hogere intelligentsia voldoende te geven. (De gewone intelligentsia wordt verder in meer detail bediskussieerd; men mag er echter van uitgaan dat ze sympathiseert met de houding van de hogere intelligentsia. Alhoewel ze haar privileges niet deelt, streeft ze die toch na.) Zo is het op vlak van de vrije meningsuiting geen toeval, dat het debat over het economisch model onverminderd verder gaat. Er worden natuurlijk geen linkse opinies tot uitdrukking gebracht, maar er bestaat een brede waaier van «elitistische» werken, die oplossingen bieden gaande van beheer op basis van een kompleks en omvattend computermodel tot de volkomen markt. De sociologische werken leggen zeer uiteenlopende benaderingen aan de dag, alhoewel ze de elite zelf natuurlijk nooit aanraken. Omdat de elite de markt niet kan aanwenden om het inkomen van intellectuelen te verhogen, heeft ze daarenboven aangekondigd dat gedurende het lopende vijfjarenplan in het bijzonder het inkomen der intellectuelen zou verhoogd worden. De geplande toename van de beschikbare konsumptiegoederen is van het grootste belang voor de intellectuelen; zij vormen immers de groep die het best geplaatst is om ze te verwerven. De weg van de elite is goed beschreven geworden als de weg van de pepsi-generatie.

Het voornaamste probleem is dat ze niet in staat geweest is veel meer dan pepsi-cola af te leveren. De elite heeft in ieder geval niet te lijden onder dezelfde vormen van repressie als de gehele bevolking, zodat het verboden werken toegankelijk kan maken voor haar eigen leden. Zo kunnen topfiguren anders achtergehouden films in speciale zalen bekijken en onge-

²⁰ Zie bv. het Politiek Dagboek, waaruit er in het Engels in bv. «Survey», zomer 1972, uittreksels verschenen zijn.

strafte de werken van underground-kunstenaars verzamelen. Aangezien de repressie kan opduiken via fraktionele belangen en via de activiteiten van een afzonderlijke groep kunstenaars die belangrijke lichamen controleren, is het verder niet vanzelfsprekend, dat de ganse elite de wetten van die bijzondere groep moet gehoorzamen. Niettemin kunnen gediskrimineerden als dissident bekend komen te staan, alhoewel een flink stuk van de regerende elite hun standpunten kan delen. Hierdoor kan het gebeuren, dat de elite zich dikwijls kant tegen de partikuliere akties van tal van haar leden. Waar dezelfde personen bepaalde schrijvers publiek laken maar in privé toegeven dat de schrijvers het bij het rechte eind hebben of de partikuliere onderneming aanvallen maar hun kledij in klandestiene konfektiezaken kopen, schijnt het systeem enkel te blijven voortbestaan omdat de regerende elite schrik heeft om er verandering in te brengen.

In deze laatste alinea's heb ik beweerd dat de elite de eisen van de intelligentsia graag zou inwilligen, maar dat zelfs onrechtstreekse middelen om aan die eisen te voldoen geen sukses hebben gehad. De reden hiervoor ligt in de structuur van de maatschappij en de sociaal-economische positie van de elite en de intelligentsia. Die zijn in laatste instantie de weerspiegeling van de verhouding van die groepen tot de produktiemiddelen. Zoals ik in «Critique», nr. 1 geargumenteed heb,* komt het mij voor dat, alhoewel de elite de ekonomie beheert, ze niet in staat is geweest om ofwel een eigendomsrecht te vestigen ofwel een reële controle over de produktiemiddelen te verwerven. Om aan te tonen dat ze controle bezit, moet aangetoond worden dat er in de Sovjetunie reële planifikatie bestaat. De werkelijkheid is echter dat haar plannen zelden verwezenlijkt worden overeenkomstig de intenties van de planmakers, tenzij op een zeer partiële en verwrongen manier. Een overtuigend voorbeeld hiervan is geleverd geworden door het falen van hun poging om de ekonomie de overgang te doen maken van afhankelijkheid van produktiemiddelen naar een oriëntatie op de konsumptiegoederen. Haar onbekwaamheid om zich met hun eigen eisen en die van de intelligentsia in te laten, is slechts een weerspiegeling van hun meer algemeen gebrek aan controle over de samenleving.

De historische en theoretische aard van het regime mbt. de elite en de intelligentsia

Historisch en theoretisch maakte de achterlijkheid en het isolement van de USSR in de twintiger jaren de overgang onmogelijk van de nationalisering naar de socialisering van de produktie-, distributie- en ruilmiddelen. De terugtocht naar de Nieuwe Economische Politiek stelde scherp de tegenstelling tussen de krachten die planifikatie eisten en degene die achter het marktmechanisme stonden. Het systeem van maatschappelijke verhoudingen dat achter de planifikatie ligt, slaat op de samenleving in haar geheel en daarom in eerste instantie op de arbeidersklasse. Het staat in rechtstreekse contrapositie met de individualistische eenheden van boeren en Nepmannen. Er bestond geen echt verschil tussen de bolsjevistische linker- en rechterzijde wat hun negatieve evaluatie van de markt betrof. Waar ze wel van mening verschilden was mbt. de mate waarin de markt onder politieke controle kon gebracht worden. Uiteindelijk moest de staatsadministratie kiezen tussen de twee krachtencomplexen; ze slaagde er niet

* Zie Toestanden nr. 4: «Bijdrage tot een politieke ekonomie van de USSR».

in een keuze te maken en kwam in plaats daarvan met een oplossing af die in wezen plan noch markt was. Ze konden niet wijken voor de boeren en de stedelijke kapitalisten omdat zulks het spookbeeld zou oproepen dat het bezit van de onteigende ex-kapitalistische klasse zou hersteld worden, en omdat hun macht en voorrechten steunden op hun beheer van de nijverheid. Hun bestaan zelf als bureaucratie was afhankelijk van de groei van de staatsnijverheid. Wanneer de krachten van de markt hun macht dreigden te ondermijnen, hebben ze gehandeld om de oorzaak van die bedreiging te verpletteren; die oorzaak lag bij de partikuliere grondbezittende boer. Anderzijds konden ze geen arbeiderskontrolle van welk slag ook toelaten, omdat dit hun eigen onteigening zou betekenen. In die wankelende situatie is er een semi-stabiliteit verwezenlijkt door het ontplooiën van een indrukwekkend geheim politiek apparaat, via hetwelk alle maatschappelijke betrekkingen plaats vinden (met de gedeeltelijke uitzondering van de betrekkingen binnen de elite zelf). Reële kommunikatie is daardoor onmogelijk gemaakt uit schrik voor de gevolgen. Resultaat is, dat de planmakers zelden een getrouwe weergave krijgen van de ekonomie of van die delen van de ekonomie waarmee ze te eniger tijd te maken hebben. Een tweede gevolg is dat ieder individu tot een atoom herleid en dermate geprivatiseerd is, dat hij weinig zicht heeft op wat er zich buiten zijn eigen belangenveld afspeelt. Direktieven van hogerhand worden daarom noodzakelijkerwijze uitgevoerd, maar op een manier die geperverteerd is naar de belangen van de bedrijfsbeheerders toe. Het onvermijdelijke resultaat is dat de plannen onrealistisch zijn, maar zelfs als ze wel realistisch zijn kunnen ze niet verwezenlijkt worden.

In funktie van hun eigen oogmerken moest de nijverheid echter kost wat kost ontwikkeld worden en de arbeidersklasse bijgevolg uitgebreid in kracht en omvang. Dit hield echter voor de beheerders een dreigende mogelijkheid van revolte of andere aktievormen vanwege de arbeidersklasse in, zodat ze ook die moesten gaan verpletteren. Dit deden ze door rechtstreekse kontrolle via paspoortbepalingen, een drakonische arbeidswetgeving en werkkampen. Terwijl het kan gezegd worden dat in de eerste jaren de uitschakeling van de markt en de groei van de nijverheid de arbeidersklasse gediend heeft (hoe verwrongen en kostbaar dit proces ook mocht uitvallen), is het moeilijk dit argument lang na die periode staande te houden. De groeiende elite breidde haar privileges uit en zette haar atomiseringspolitiek van de bevolking verder, waardoor ze met sukses de arbeidersklasse de mond snoerde.

Het feit dat het regime dualistisch was in die zin dat het tegelijk tegen de arbeiders en tegen de markt gericht was, heeft aanleiding gegeven tot eerder verhitte dan verlichtende diskussies. Personen en groepen hebben één aspekt aangegrepen ten nadele van het andere, en hebben op zo'n partiële basis verkondigd dat de USSR qua klassenstructuur ofwel een arbeidersstaat ofwel staatskapitalisme was. Dientengevolge gaan ze voorbij aan het feit, dat die kontradiktie aan de basis zelf van het regime ligt, en de Sovjetunie een bijzondere eigen inwendige dynamiek verleent. Uit hoofde van haar historische oorsprong en haar anti-marktgerichtheid promoveert en onderhoudt de elite daarom blijkbaar maatschappelijke aspecten die, hoe verloederd ook, met haar eigen bestaan in tegenspraak zijn, zoals bv. het marxisme-onderricht. Veel fundamenteler voorbeelden van hetzelfde zijn haar aanhoudende planifikatiepogingen. Die pogingen worden weliswaar uitgevoerd over de hoofden van de mensen heen en zonder hun deelname.

Gevolg daarvan is, (cfr. Tieklin, Critique, nr. 1)* dat hun planifikatie helemaal mislukt en ze er enkel in slagen de produktie te organiseren. Om planifikatie mogelijk te maken, zouden ze de samenleving moeten democratiseren en zichzelf zodoende afschaffen. Zo staat het regime in zekere zin vijandig tegenover zijn eigen beheerders. De beperkingen die de elite, de bovenste laag van de intelligentsia en diegenen en diegenen die tot deze sociale groepen zoeken toe te treden individueel het meest aantasten, betreffen hun persoonlijke konsumptie. Ze worden verder in meer detail behandeld. Essentieel is, dat deze beperkingen onder de huidige voorwaarden voor hen ondraaglijk zijn.

Hetgeen haar houding gewijzigd heeft is het feit dat de elite zich qua aantal en beroep in de schoot van de ekonomie gevestigd heeft. Er blijkt een dringende nood te bestaan om de produktieverhoudingen te moderniseren overeenkomstig de ontwikkeling van de produktiekrachten gedurende de jongste 40 jaar. De elite heeft a.h.w. haar historische rol vervuld en zoekt er zich nu een andere toe te wijzen.

De elite wordt aan de oppervlakte niet meer bedreigd door de vroegere kontradiktie tussen burgerij en kleinburgerij enerzijds en de arbeidersklasse anderzijds. Het regime komt zijn intellektuelen heel stabiel voor. De werkelijkheid is echter dat het een maatschappij betreft met een uitzonderlijk hoge graad van kontradiktie. Dit onderscheidend kenmerk heeft ze omdat ze geen sociaal-ekonomische formatie is. De duidelijkst mogelijke aanwijzing hiervoor is het feit dat de heersende elite iedere vorm ontbeert doorheen dewelke ze de produktiemiddelen onder controle heeft; ze heeft ze niet in bezit (= de markt als controlemechanisme) en ze kan ook niet planifiëren (= het socialistische controlemechanisme).

Ik heb die kontradikties in enig detail in mijn vorig artikel beschreven.²¹ Voor wat we nu op het oog hebben volstaat het, twee aspecten van de toestand uit te spinnen, die het invoeren van veranderingen vragen. Het eerste is de barrière tegen een stijgen van de levensstandaard tgv. de ongehoorde verspilling voortgebracht door een systeem dat plan noch markt is. Het tweede is dat de historisch gedetermineerde dwang op de elite zelf onverdraaglijk geworden is. Er zijn drie oplossingen mogelijk. De elite kan zichzelf uitschakelen ten gunste van een waarachtige socialisering van de produktiemiddelen, iets wat nog geen enkele heersende groep in de geschiedenis gedaan heeft. Ten tweede kan de elite zich, gradueel weliswaar, bewegen naar de overeenstemmingsvormen van de elementen van de produktiewijze die in het Westerse kapitalisme aanwezig zijn. Ten derde, en die oplossing kan enkel tijdelijk zijn, kan de elite in de nijverheid controletechnieken invoeren die ze aan het moderne kapitalisme ontleend heeft. Gepaard met die laatste methode gaat een toename van de schulden aan het Westen om invoer te financieren en bijgevolg afhankelijk van het Westerse kapitalisme. Het is deze laatste methode die voor het ogenblik aangewend wordt.

Het is van belang te begrijpen dat de kontradikties die in een sociaal-ekonomische formatie zoals het kapitalisme tot uiting komen één zaak zijn, maar degene die zich manifesteren in de USSR, die elementen van verscheidene formaties heeft maar er zelf geen is, een volkomen andere zaak

* Zie Toestanden, nr. 4.

21 Zie «Critique», nr. 1. (Toestanden, nr. 5, December 1981).

zijn. Verschillen binnen de heersende klasse van de VS bv. kunnen tijdelijk bepaalde operaties van die klasse lam leggen. Het interne konflikt in de USSR daarentegen is niet van tijdelijke aard, maar inherent (zoals de verlamdende gevolgen) en vloeit voort uit het feit dat het winstbejag vervangen is door de aktie van het eigenbelang dat noodgedwongen in konflikt is met de noden van de centrale planmakers. Dit is hetgeen ik het konflikt heb genoemd tussen de wet van het eigenbelang en die van de organisatie. Het is dit aspekt van verdeling der elite dat moet uitgeschakeld worden om zowel de ontevreden frakties van de elite en de hogere intelligentsia voldoening te geven als de oorzaak weg te nemen van het herhaald mislukken van de centrale plannen. Om in een positie te staan om de diskussie aan te gaan over welke hulpmiddelen de elite tot haar beschikking zou kunnen hebben om tegemoet te komen aan de eisen van de ontevreden intelligentsia, moet men duidelijk maken of het mogelijk is in zulk een middel te voorzien, zonder tegelijkertijd enige verandering op gang te brengen inzake de kontrole over de produktiemiddelen. Dit is op zijn beurt een specifiek theoretisch probleem dat ondergeschikt is aan het algemenere theoretische vraagstuk van de konnekties tussen distributies en de produktieverhoudingen.

Mandel heeft beweerd, dat «In werkelijkheid wordt de sovjetekonomie gekenmerkt door de tegenstrijdige combinatie van een niet-kapitalistische produktiewijze en een nog volkomen burgerlijke verdelingswijze».²² Dit schijnt Marx' visie tegen te spreken, dat de distributie van produkten onder de bevolking afhangt van de distributie van de produktiemiddelen en vandaar van de distributie van de bevolking in het produktieproces. Marx schrijft: «Het is duidelijk, dat de distributie der produkten enkel het resultaat is van die distributie, die in het produktieproces zelf vervat is en de struktuur (geleding) van de produktie bepaalt.»²³ De uitdrukking «die distributie» verwijst naar distributie in de bredere zin van distributie van produktiemiddelen. Het is waar dat, zoals Mandel opmerkt, in de «Kritiek op het Programma van Gotha» Marx tegenstrijdige kombinaties voor ogen heeft; het kommuniste van de eerste fase is precies zo'n kombinatie, specifiek een kombinatie waarin gesocialiseerde produktiemiddelen van de eerste fase gekombineerd worden met een distributie van het produkt gebaseerd op een eenzijdig burgerlijk recht. Het kommuniste van de eerste fase wordt echter duidelijk begrepen als een tijdelijke overgangperiode in de beweging van één sociaal-ekonomische formatie naar een andere. Ook kan eruit opgemaakt worden, dat het een toestand is met een interne dynamiek die in de richting werkt van een vervanging van de burgerlijke distributievorm door een kommunistische, die een geïntegreerd geheel vormt met de reeds gesocialiseerde produktiemiddelen. Die dynamiek is in de USSR afwezig, en om die en andere redenen zal hij niet volstaan om de USSR te ontleden in termen van een centrale kontradiktie van een overgangsgesellschaft. Een marxistische analyse van de USSR moet die essentiële betrekkingen bevatten, die het marxisme legt tussen distributie van het produkt, distributie binnen de produktie en de produktieverhou-

22 E. Mandel, *De ekonomische theorie van het marxisme*, Het Wereldvenster, Bussum, 1980, II, p. 248.

23 K. Marx, *Grundrisse*, Pelican, London, 1973, p. 96.

verhoudingen. De enige wijze om dit te doen, die met alle feiten strookt, bestaat erin te erkennen, dat er een graad van overeenstemming bestaat tussen de elementen van de produktiewijze in de USSR, in de mate dat de produktiemiddelen en het distributieproces allebei voor een groot deel buiten de controle van de elite vallen.

De distributie binnen het produktieproces stemt maw. overeen met de verhoudingen binnen de produktie in het algemeen. Omdat de elite in de USSR de produktiemiddelen niet controleert, is haar controle over de toeëigening bijgevolg niet perfect. Enerzijds kent die elite zichzelf privileges toe. Anderzijds moet ze die verbergen en in niet-monetaire gedaante verdelen. Bijgevolg wordt de erfelijkheid van het statuut «elite» en van voorrechten ook bemoeilijkt. Aangezien dit in grote mate tot stand moet komen via het opvoedingsstysteem, houdt het normalerwijze illegale daden in om de kinderen van de elite vrije baan te geven. Het baart dan ook geen verwondering, dat zulke inspanningen geen gewaarborgd succes kennen. De toestand wordt verergerd door het feit dat verschillende frakties van de elite en ook van de hogere intelligentsia grotere of geringere moeilijkheden zullen ondervinden en dat individuen meer of min beslagen zijn in de taak hun nakomelingschap vooruit te helpen. Het ergste is dat het een vervelend en vernederend proces is. Het is niet de vorm die ze zichzelf zouden opgelegd hebben, maar de vorm die overeenkomt met de oorspronkelijke kontradiktie tussen hun afhankelijkheid van en hun antagonisme tegenover de arbeidersklasse. Door haar controle over de maatschappelijke administratie is de elite echter in staat een deel van het maatschappelijk meerprodukt voor zichzelf op te eisen. Bijgevolg bestaat er een overeenkomst tussen hun posities als beheerders en ontvangers van inkomen en tussen hun gebrek aan controle over de produktiemiddelen en het relatieve gebrek aan controle over hun eigen inkomens. Het probleem is natuurlijk niet dat van individuen, die het aan controle ontbreekt; dat slaat immers op alle samenlevingen. Het spreekt vanzelf, dat onder het kapitalisme een mens bankroet kan gaan en uit de rangen van de burgerij die van het proletariaat vervoegen. De wijze van toeëigening is inderdaad in de meeste omstandigheden omheind met restrikties. In de USSR zijn die restrikties echter zoveel groter, dat ze een kwalitatief verschil gaan vormen. Dientengevolge is de elite veel minder beveiligd (daarom is het een elite en geen klasse) dan een heersende klasse onder het kapitalisme.

Ze is niettemin in staat zich ervan te verzekeren dat ze privileges krijgt en de arbeidersklasse niet; en alhoewel haar macht om aldus te handelen afgeleid is van de maatschappelijke arbeidsdeling, wordt ze enkel gehandhaafd en voltrokken door haar politieke controle over de samenleving.

In een toestand waarin de elite het beheer waarneemt van, maar geen effectieve controle uitoefent over de produktiemiddelen, moet haar toeëigening van een deel van het meerprodukt gebaseerd zijn op haar politieke macht, alhoewel de grondslag van de verdeling van economische aard is. Dit houdt dus in dat er een asymmetrie bestaat tussen de rol van de elite in de produktie en haar rol in de distributie van het produkt. Haar privileges worden in aanzienlijke mate centraal bepaald. Ze worden ook buiten het specifieke werkterrein toegekend; voedsel wordt bv. in bijzondere winkels verworven en geneesmiddelen bij speciale apothekers. Dit is enkel mogelijk op grond van een politieke beslissing buiten de fabriek waar iemand directeur is. Alhoewel de elite een administratieve functie heeft in de eko-

nomie, staat ze in de economische positie om voor zichzelf het surplus af te dwingen. De enige manier waarop ze dit kan doen is met behulp van haar politieke arm. Dit brengt ons terug tot Mandels stelling. Ik verschil van mening met hem door mijn klemtoon op het feit dat produktie en distributie in de USSR gelijkaardige normen volgen en binnen hetzelfde kader opereren. Vandaar dat het er niet om te doen is niet-kapitalistische produktie te stellen tegenover burgerlijke distributie, maar wel te wijzen op de noodzaak van staatsinterventie om de distributie te verzekeren op basis van de maatschappelijke produktieverhoudingen, die op zichzelf de macht ontberen om de distributie te verzekeren. Om een tegengewicht te vormen voor het gebrek aan economische controle, is politieke controle van cruciaal belang. Desalniettemin is, samengevat, zelfs in de distributie de controle zeer beperkt.

De gevolgen die uit die theoretische discussie moeten getrokken worden zijn belangrijk. Ten eerste betekent dit, dat de leden van de intelligentsia hun wedde politiek bekijken, ze onderworpen zien aan beslissingen van het centrum; bijgevolg hebben ze een politiek bewustzijn in die termen. Alhoewel ze ten tweede hun wedde aldus bekijken, volgt daaruit niet dat de elite inderdaad de wedden van de intelligentsia als maatschappelijke groep significant kan wijzigen. Ten derde is de elite zelf zoals de intelligentsia voor een wijziging van de produktieverhoudingen in de zin van produktieverhoudingen gebaseerd op de markt, zodat de distributie zelf op de markt zou gebaseerd kunnen worden. Dan zou ze een monetaire gedaante kunnen aannemen ipv. die van toegangsfaciliteiten. Dat zou haar problemen betreffende het verwerven, behouden en doorgeven van gepriviligeerd inkomen aanzienlijk vereenvoudigen.

De onzekerheid van de intelligentsia

De onzekerheid van de elite, en in het bijzonder haar leden in de hogere intelligentsia, in termen van inkomsten of konsumptie, blijkt bij voorbeeld uit de middelen die gebruikt werden om Sacharof te pesten. Zijn kinderen hebben, volgens krantenverslagen,²⁴ moeilijkheden gehad om toegang te krijgen tot opvoedings-instituten, werkplaatsen, enzovoort, met als resultaat dat ze niet alleen buiten de elite kunnen gehouden worden, maar mogelijk zelfs buiten de intelligentsia. Wat door politieke middelen verkregen is, kan door politieke middelen weer afgenomen worden. Dit geval illustreert een heel ander probleem: dat, precies omdat er zoveel afhangt van individuen in verschillende posities, de elite zelf, zowel de besturende als de niet-besturende, daardoor afhankelijk gemaakt wordt van haar individuele leden, die bijgevolg de macht hebben om degenen die hun «bijstand» inroepen, te penaliseren. De onvermijdelijke konsekwentie daarvan is dat vooral die sekties van de elite die niet besturen, zullen proberen hun ontevredenheid tot uiting te brengen. Regeringsleden kunnen privé hun mening uiten, en in alle geval kunnen ze wat vlugger gedaan krijgen

24 De Times 5.9.1973. (Interview met Sacharof)

wat ze nodig hebben. Omdat de niet-regerende elite alleen op een individuele basis herstel van haar grieven kan krijgen, zullen de personen of secties die hierin de grootste moeilijkheden ondervinden, onvermijdelijk in opstand komen. Dit leidt tot een eskalatie, weg van de oorspronkelijke ontevredenheid die gebaseerd was op een persoonlijke grief, wat in essentie economisch is, naar de politieke eis van het recht op vrije meningsuiting. Men ziet gemakkelijk hoe de hogere intelligentsia die constateert dat haar eigen uitgebreide privileges van anderen afhankelijk zijn, het regime zal beschouwen als een bureaucratische pletrol die in de hele wereld moet bestreden worden. Waar, nochtans, de distributie verricht wordt via de oppervlakkig onpersoonlijke hand van de markt, daar bevindt een individu met geld, zoals een lid van de hogere intelligentsia, zich in zekerheid tegenover andere individuen, en kan zijn familie beschermen zoals hem goeddunkt. Aangezien het regime er niet in slaagt aan hun eisen te voldoen, zullen deze leden van de elite bijgevolg de positie moeten innemen dat ze het kapitalisme eisen, als de enige socio-economische vorm die hun onafhankelijkheid kan garanderen.

Het is een belangrijk historisch feit dat intellectuelen *buiten de elite* totaal afhankelijk zijn van het regime. Terwijl ze in het kapitalisme een relatieve graad van onafhankelijkheid kennen door de anarchie van het systeem, is dit niet waar in de Sovjetunie. Met als resultaat dat inkomen en positie van het individu totaal aan de willekeur van het regime overgeleverd zijn. Het gevolg hiervan is, ten eerste, dat politieke protesten normaliter beantwoord worden via socio-economische mechanismen, waar we boven naar verwezen hebben, en ten tweede, dat het individu heel erg afhankelijk wordt van de grillen van zijn meerderen en kollega's. Hoewel het kapitalisme toch gelijkaardige dingen kent, is het daar toch ongebruikelijk dat een lid van de intelligentsia of het gesalarieerd personeel constateert dat zijn levensomstandigheden, de stad waarin hij woont, zijn baan, zijn promotie, zijn opvoeding, zijn verdere scholing, zijn loon en de aanschaf van consumptiegoederen, zo totaal afhankelijk zijn van heel weinig mensen, of dat het verlies van één van deze dingen het verlies van alle andere meebrengt. In het kapitalisme worden deze aspecten van het leven meestal beheerd door een aantal verschillende organisaties die weinig onderlinge banden hebben, terwijl het gesalarieerde individu met een hogere opleiding dikwijls kan sparen, of leningen aangaan, waarmee hij zich dan apart kan installeren, op z'n minst voor een tijdje. Het individualistische bestaan van de intellectueel in het Westerse kapitalisme is daarom het doel van veel leden van de intelligentsia in de Sovjetunie. Het feit dat ze dikwijls het monopoliekapitalisme idealiseren, slaat nergens op. De rationele kern van hun aspiraties zit hem in hun bureaucratische afhankelijkheid. Een socialistische maatschappij zou zo'n mate van individuele administratie niet toelaten. Democratische controle zou tegelijk onpersoonlijk en humaner zijn. Bovendien zou het gebrek aan controle over productie en distributie hiermee beëindigd zijn, en daarmee zou ook het geworstel van het individu van het ene bureau naar het andere om zijn problemen opgelost te krijgen, verdwijnen, problemen die voornamelijk ontstaan omdat niemand zijn problemen kan oplossen.

De doordeweekse intellectueel ziet het probleem daarom in termen van burgerrechten. Het feit dat de verdeling van de inkomsten politiek vastgelegd wordt, lijkt hem een verder kenmerk van het systeem, dat zijn visie

van de alles overweldigende staat nog eens bevestigt. Het effect van een situatie waarin de elite gepriviligieerd is, en waarin de arbeidersklasse haar relatieve positie tegenover de intelligentsia aan het verbeteren is, is dat de intelligentsia tot wanhoop gedreven wordt. De evolutie van de relatieve lonen is konstant in het nadeel van de gewone intelligentsia geweest. Onderstaande tabel toont op zeer grove manier de loonrelaties tussen de verschillende groepen zoals die in de Sovjet-statistieken naar voren komen.

Tabel: Gemiddelde lonen van personeel als percentage van de arbeiderslonen in die sektor.²⁵

	1940	1950	1960	1970
A. Industrie				
a. Arbeiders	100	100	100	100
b. Staf*	220	180	150	140
c. Bedienden	110	94	82	77
B. Bouw				
a. Arbeiders	100	100	100	100
b. Staf*	240	220	160	130
c. Bedienden	150	130	100	90

* Technici, geschoolde werktuigkundigen, leidinggevende posten (ITR)

In feite verbergen de cijfers, door het amalgaam dat gemaakt wordt in groep b, het bekende feit dat veel afgestudeerden die in fabrieken beginnen liever meestergast worden of vooruitgeschoven produktiearbeiders, omwille van de relatief hoge lonen die ze op die posten kunnen verdienen. Het probleem wordt ingewikkelder door het feit dat zo'n aanvangers, zelfs als ze in hun eigen vak werken, tegenwoordig een aanzienlijk lagere mobiliteitsverwachting hebben dan ze vroeger hadden. Met andere woorden, deze cijfers weerspiegelen zowel een relatieve neergang in de lonen van de hele groep, en een kwantitatieve groei van lager betaalde sekties binnen de groep. De opvallende neergang van het inkomen van de bediendengroep vereist een aparte bespreking, aangezien die nauw verbonden is met de natuur van de rol van de vrouw in de Sovjetunie. Laten we ermee volstaan te zeggen dat groep c heden ten dage grotendeels vrouwelijk is, en dat hun ontevredenheid gedeeltelijk afhankelijk is van de houding van hun echtgenoot, als belangrijkste loontrekker van het gezin. Een gelijkaardige noot moet aangebracht worden bij laagst betaalde sekties van de intelligentsia, de dokters en leerkrachten. Als ze vrouwen zijn, is hun inkomen gelieerd met dat van hun echtgenoten, en moet de familie hier als eenheid gezien worden. Het belang van de uitbuiting van de vrouw mag waarschijnlijk niet onderschat worden in termen van het belang voor het regime in de Sovjetunie, maar dat is een ander probleem.

²⁵ *Narodnoe Khoziaistvo SSSR 1922-72, Statistika*, Moskou, 1972, p. 350. De tabel werd berekend van de totalen in roebel tot twee beduidende cijfers.

De gewone intelligentsia dan (dat zijn diegenen in de intelligentsia die niemand onder zich hebben en ook niet geassocieerd zijn met mensen die volk onder zich hebben) bevindt zich in een situatie waar een oriëntatie op de markt ze zowel meer onafhankelijkheid als een hoger reëel inkomen zou bieden. Aangezien de arbeidersklasse hen — in vergelijking met henzelf — in goeden doen lijkt en dus waarschijnlijk geen verandering te weeg zal brengen, keren ze zich in feite naar de oplossing die hun eigen elite te bieden heeft. Het is merkwaardig dat er samizdat-dokumenten bestaan waarin beweerd wordt dat de levensstandaard gedaald is sinds de revolutie, maar het is best verklaarbaar. Een lid van de intelligentsia die zijn huidige levensstandaard vergelijkt met die van de intelligentia in de Tsaristische tijd of in het kapitalisme van die tijd, moest onvermijdelijk tot de konklusie komen dat het leven voor mensen als hij onder het kapitalisme veel gemakkelijker is. Hij weet niet dat er werkloosheid van afgestudeerden bestaat, of dat zijn vrouw in zo'n situatie misschien wel helemaal geen werk zou kunnen vinden. Hij kan de zwenking naar links van de Westerse afgestudeerden niet begrijpen, en komt zelf bijgevolg rechts, en zelfs uiterst rechts, te staan. Het is nochtans belangrijk zijn situatie te onderscheiden van die van de hogere intelligentsia in de elite. Hij werkt per slot van rekening dikwijls met of in de arbeidersklasse, en de markt zal zijn job onzekerder en veeleisender maken. Zijn situatie zou zeker beter kunnen zijn dan ze nu is, maar ze zou gemakkelijk slechter kunnen worden dan ze onder socialisme zou zijn. In een socialistische maatschappij zullen de mensen van de elite ongetwijfeld aan positie, inkomsten en privileges inboeten. Vandaar: zolang de arbeidersklasse geatomiseerd blijft, en alleen in staat tot sporadische actie, zal de gewone intelligentsia de hogere intelligentsia volgen. Maar als er intern en extern een alternatief op tafel komt, zal ze zich zeker gaan populariseren. Uiteraard zijn er de mensen met een standpunt dat meer op principes berust: als die zien dat de arbeidersklasse in beweging komt tegen haar uitbuiting, zullen ze daar om ideologische redenen gunstig op reageren. Voor de meesten, nochtans, zal een zwenking naar links voortvloeien uit de instorting van de atomisering die de intelligentsia gescheiden houdt van de arbeidersklasse, zowel als van de krachten die er de oorzaak van waren dat ze in positie en loon dicht bij de arbeiders zijn komen te staan.

Theoretisch heeft de reden voor de konvergentie van lonen en wedden te maken met het gebrek aan controle van de elite over de produktie en de distributie. Verklaringen in verschillende kranten hebben er dikwijls op gewezen dat ze de bedoeling hebben het loon van de fabrieks-intelligentsia te verhogen. Het probleem is dat de arbeiders de normen, de weddeschalen en het stukloon kunnen manipuleren, terwijl de fabrieksdirekteur daar naar moet plooiën om zijn eigen positie te kunnen ophouden. Zo'n probleem is er niet met de gewone fabrieksingenieur of technicus, wiens produktiviteit niet gemakkelijk te meten valt, en die geen latente macht heeft waar de elite bang van is, zoals de arbeidersklasse. Een reële manier om het loon van de gewone intelligentsia te doen stijgen, is door een politieke beslissing. Maar als er geen waren in de winkels liggen, zou het langer worden van de rijen wachtenden de situatie uiteindelijk slechter kunnen doen worden voor iedereen. Zo blijven we achter met de oorspronkelijke alternatieven waar het regime mee gekonfronteerd wordt. Ze kunnen zich naar de markt wenden, met al haar implicaties die tegen de arbeidersklasse ge-

richt zijn, en hopen op één of andere manier de arbeidersklasse te kunnen controleren. Of ze kunnen zich naar het Westen wenden om daar de goederen te verschaffen die ze nodig hebben om de levensstandaard van de intelligentsia te verhogen, en zo hun sociale basis te verbreden. En dat is natuurlijk hun huidige politiek.

De Sovjet-zwenking naar het Westen toe

Het is waar dat de Sovjetunie veel van haar technologie uit de USA en andere Westerse landen gehaald heeft gedurende de jaren twintig en dertig, zoals Sutton het heeft uitgelegd.²⁶ Maar in schaal zijn die transakties niet te vergelijken met de huidige. Men heeft geschat dat de huidige Sovjetschuld rond de 8500 miljoen dollar schommelt.²⁷ Als men in het oog houdt dat de totale uitvoer naar de ontwikkelde Westerse landen in 1971 rond de 2500 miljoen dollar lag,²⁸ dan doet dat uitschijnen dat het gekombineerde totaal van de behandeling van de buitenlandse schuld (de betaling van de interesten), én de terugbetaling van het kapitaal, rond de 40-50 % van het uitvoercijfer van 1971 zou kunnen bedragen. Het is ook niet zo dat dat cijfer van de totale schuld waarschijnlijk zal dalen, ondanks de recente, cyclische, goede oogst. Men verwacht dat de buitenlandse handel met de USA dit jaar een totaal van 1500 miljoen dollar zal bereiken, in vergelijking met een bedrag van rond de tweehonderd miljoen in 1971.²⁹ De reële vraag is hoe de Sovjetunie voor die invoer kan betalen. Haar industriële export naar het Westen kan stijgen, maar het is waarschijnlijk dat dat zeer beperkt zal blijven. Recente artikels over de Moskvitsj-auto in Britse bladen, die klagen over de gevaren die inherent zijn aan een auto van slechte kwaliteit, illustreren de problemen die gepaard gaan met het op de markt verkopen van industriële waren van Sovjet-makelij. Siberische olie en gas, die apart dienen besproken te worden, kunnen de eerste jaren geen oplossing bieden, als ze dat in de toekomst al zouden kunnen. In feite zijn er maar drie andere methodes voor de Sovjetunie om haar export te verhogen. De eerste bestaat erin grondstoffen waar vroeger een embargo op lag in grotere mate uit te voeren, bv. uranium naar West-Duitsland. In de mate dat het Westen bereid is uitvoer van de Sovjetunie te aanvaarden die het vroeger niét wou, betekent dit een reële verhoging van de uitvoer. De tweede bestaat erin grondstoffen die van belang zijn voor de interne ontwikkeling te exporteren, maar de interne economie op te offeren. Conserveringsplannen kunnen dan over boord gezet worden, en bepaalde sectoren kunnen opgehouden worden. Bv. als men meer hout uitvoert zal er minder papier en minder meubilair in de Sovjetunie zijn. Deze methode wordt al toegepast, maar ze kan nog uitgebreid worden. De derde methode bestaat erin de kwaliteit van de industriële produktie op te driiven, of-

26 A. C. Sutton: *Western Technology & Soviet Economic Development*, Hoover, Stanford, 1968 (2 dln. 1917-30, 1930-45).

27 *The economist*, 6 oktober 1973.

28 *Vnesjnaja Torgovlia SSSR za 1971 god*, p. 10.

29 *Izvestia*, 4.10.1973.

wel door de export-sektor en zijn speciale status uit te breiden, ofwel door markt-technieken in te voeren, in de veronderstelling, natuurlijk, dat ze de markt zélf niet willen invoeren.

De opening naar het Westen konfronteert de elite weer met het probleem van de verspilling in de ekonomie. Het is onwaarschijnlijk dat ze de konsekwenties van de ekonomische détente tot het einde doorgedacht hebben. De onmiddellijke interne, politieke konsekwenties zijn bekend. Enerzijds zijn er de toegevingen aan de Joden geweest, en anderzijds is er de vervelende situatie van een interne politieke oppositie die gesteund wordt door het Westen. Sacharof heeft een specifieke oproep gericht aan de Verenigde Staten om hun handel te gebruiken als een onderhandelingswapen voor meer burgerrechten. Wat verkregen is, is relatieve vrijheid van meningsuiting voor Sacharof en Soljenitsin. Dat resultaat is van een vrij groot belang. Als, zoals ooit iemand schreef, de burgerij de helden van de mens kiest, dan heeft ze die twee duidelijk uitgekozen voor de Sovjetunie. Zij zijn inderdaad door de inspanningen van Westerse instellingen tot oppositiepolen geïnstalleerd in dat land. Dit betekent dat de enige oppositie die haar stem verheft, een rechtse oppositie is. Een vergrote afhankelijkheid van de Sovjetunie van de handel met de USA kan die tendens alleen maar versterken.* Dit toont aan dat Nixon en Kissinger de noden van de Amerikaanse buitenlandse politiek beter begrijpen dan Sacharof. Terwijl de Sovjetunie worstelt om haar groeiende schulden te betalen, moet ze gedwongen worden om de reserves die aan de export-sektor worden besteed te vergroten op een manier die buiten proportie is met de resultaten van die sektor. Ze zal ook gedwongen worden de noodzaak onder ogen te zien om een markt in te voeren. Beide punten brengen zulke kontradikties mee dat politieke konsumptie-goederen kan leveren aan de Sovjetunie zal het regime vlot blijven. Hoelang het dit kan blijven doen, gegeven de versnelde recessie in de wereldeconomie, is twijfelachtig. Het kan niet anders of de buitenlandse schulden moet een plafond bereiken.

* 84 De natuur van de Sovjet-afhankelijkheid zal besproken worden in een ander artikel.